

z podawanymi przez innych autorów a nawet przez ten sam Urząd Statystyczny. Rzeczą charakterystyczną jest jednokierunkowość tych wypaczeń. Inną obserwacją autora, godną podkreślenia, jest stwierdzenie, że omawiane opracowanie zachodniorniemieckiego Urzędu Statystycznego umniejsza winę III Rzeszy za te straty i podaje obniżoną liczbę strat wojskowych.

Część III wykazuje przyczyny i wielkość strat niemieckiej ludności cywilnej w końcowym etapie wojny. Ludność ta została rzucona w otchłań nieszczęść z całą premedytacją władz hitlerowskich, których zdaniem wcześniejsza ewakuacja tej ludności osłabiłaby morale żołnierza frontowego; władze te — z drugiej strony — rozwinęły propagandę strachu przed wojskami radziecko-polskimi, co pociągnęło ogromne straty w ludziach podczas panicznej i beznadziejnej ucieczki.

W aneksie podkreślono, że przesiedlanie ludności, propagowane właśnie w Niemczech już od początku XIX w., było następnie stosowane w kilku wypadkach przy rozwiązywaniu konfliktów na tle narodowościowym. Niemcy mniej niż jakikolwiek inny naród mogą wysuwać zastrzeżenia do transferu ludności, skoro sami w czasie minionej wojny na wielką skalę stosowali przesiedlanie ludności niemieckiej (np. z krajów bałtyckich), nie mówiąc o masowych, bezprawnych wysiedleniach Polaków w ramach realizacji *Ostpolitik*. W przeszłości utrzymywanie w krajach sąsiedzkich, a zwłaszcza w Polsce i Czechosłowacji, znacznej mniejszości niemieckiej służyło celom wywiadu i dywersji. W tych warunkach, gdy w 1945 r. zadano ostateczny cios niemieckiemu *Drang nach Osten*, Narody Zjednoczone aprobowały projekt Roosevelta przesiedlenia mniejszości niemieckich do trzech stref okupacyjnych. Należy jeszcze dodać, że pielęgnowany w pierwszym powojennym dziesięcioleciu mit o „duszeniu się” Niemców wobec nadmiaru uchodźców i przesiedleńców już dawno został zrzucony wobec faktu, że NRF corocznie musi importować setki tysięcy rąk roboczych dla swego przemysłu.

Praca Stanisława Schimitzka jest cenną i ciekawą pozycją, odznaczającą się rzeczową argumentacją, wnikliwą analizą i przejrzystym układem.

Mieczysław Grzegorzczak

„HISTORICA” XI—XII. *Les sciences historiques en Tchécoslovaquie. Historical Sciences in Czechoslovakia. Historische Wissenschaften in der Tschechoslowakei*. Nakladatelství Československé Akademie Věd. Praha 1965—1966.

Omawiane tu dwa kolejne tomy wymienionego wyżej czasopisma, w myśl przyjętych od początku przez jego redakcję założeń, zawierają w tłumaczeniu na języki zachodnioeuropejskie najnowsze i najbardziej wartościowe prace naukowców czechosłowackich z zakresu różnych dziedzin wiedzy historycznej.

W obu omawianych tomach, po uprzednim już ogłoszeniu na łamach „Historica” syntetycznego artykułu teoretycznego na temat włoskiego renesansu¹, Josef Macek zamieścił z zakresu interesującej go epoki dwie biograficzne prace szczegółowe. Pierwszą z nich (t. XI) poświęcił dziejom przyjaźni Francesco Petrarki i Cola di Rienzi, wyrosłej na podłożu wspólnego im przekonania o konieczności zreformowania otaczającego ich świata. Macek szczególny nacisk położył na wykazanie roli wpływu Cola di Rienzi na ewolucję poglądów i twórczości Petrarki. Drugi z artykułów Macka (t. XII) dotyczy młodych lat życia Niccolò Machiavelli. Biografia ta przedstawiona została głównie na podstawie dziennika prowadzonego

¹ J. Macek, *La Renaissance italienne*. *Historica* IX, s. 5—51.

przez jego ojca, Bernardo Machiavelli. Tym samym autor ukazał rolę rodzinnego środowiska i szczególnie wpływ ojca na rozwój syna, dzięki któremu nazwisko rodu przeszło do słownictwa jako określenie swoistego sposobu postępowania. Oba artykuły Macka wydano w języku francuskim.

We francuskim tłumaczeniu zamieszczona została również w omawianym tomie XI następna — po wspomnianym już artykule Macka — praca Zdenka Šimečka na temat Ameryki w XVI w. w świetle ówczesnej prasy. Chodzi tu o ręcznie pisane tygodniki, które poprzez Wiedeń docierały podówczas mniej lub bardziej regularnie z zachodniej Europy do Pragi, a stamtąd do takich miejscowości jak Český Krumlov, Bechyně i Třboň. Ta ostatnia była siedzibą możnego rodu Rožmberków. Tam też zachowały się w archiwum owe tygodniki, na podstawie których m. in. Šimeček opracował ten ciekawy przyczynek do historii europejskiego dziennikarstwa. Dowiódł równocześnie, iż nie można tych gazet lekceważyć jako źródła historycznego. Odgrywały one zresztą nie tylko rolę ówczesnych środków „masowego” przekazu informacji. Nie zawsze też opisy wydarzeń traktowane były przez abonentów owej prasy jedynie jako ciekawostki. Prasa ta wpływała również na opinię i kształtowała niejednokrotnie postawy czytelników. W konkretnym przypadku Rožmberków prenumerowane przez nich tygodniki dostarczały im informacji, które skrzętnie wyszukiwali w swych przedsięwzięciach ekonomicznych. Artykuł ilustrują fotokopie numerów pisanej gazety lyońskiej z 5, 10, 11 i 12 kwietnia 1591 r.

W tym samym tomie, w języku angielskim, Arnošt Klima ogłosił artykuł na temat teorii merkantylizmu z okresu drugiej połowy XVII w. oraz ich wpływu na rozwój ekonomiczny krajów monarchii habsburskiej, ze szczególnym uwzględnieniem ziem czeskich, skąd wywodzili się też powoływani przez Klima prekursorzy omawianych teorii: P. H. Morgenthau i F. Š. Malivsky. Ich to m. in. poglądy rozwinęły szerzej i zastosowali częściowo w praktyce czołowi merkantyści ówczesnej doby: J. J. Becher, W. Schröder i P. W. Hörnigk. Jakkolwiek wszyscy oni za źródło wszelkiego dobrobytu, obok bogactw naturalnych, uważali przede wszystkim handel, to przyczynili się waleń do rozwoju produkcji przemysłowej. Zainteresowani byli bowiem w maksymalnie korzystnym bilansie handlowym po stronie dochodów własnych i zysków monarchii habsburskiej. Wskazywali zatem jej władcom m. in. na konieczność zaniechania i wręcz wprowadzenia zakazu eksportu surowców, które po przerobieniu w kraju na towary można było sprzedawać poza jego granicami znacznie korzystniej. W rezultacie teorie merkantylistów z drugiej połowy XVII w. i oparta na ich założeniach gospodarka stworzyła podstawy szybkiego i szerokiego rozwoju manufaktur na ziemiach czeskich w XVIII w. Stanowiły one ważne ogniwo na drodze do powstania w XIX w. nowoczesnego przemysłu maszynowego w Czechach. Klima stwierdza w konkluzji swego artykułu, że powstania tego przemysłu, tak jak i powstania klas mieszczaństwa i proletariatu w pierwszej połowie XIX w., nie można zbadać i wyjaśnić w oderwaniu od okresu manufaktur, związanych ściśle z teoriami merkantylizmu.

Pozostałe trzy artykuły t. XI „Historica” dotyczą okresu historii najnowszej. W pierwszym z nich, opublikowanym w języku niemieckim — Bedřich Loewenstein omówił główne tezy swej obszerniejszej pracy dotyczącej problematyki niemieckiego antydemokratyzmu. Loewenstein analizuje społeczno-psychologiczne przesłanki zwycięstwa narodowych socjalistów w Niemczech. Rozwinięcie zasadniczego tematu poprzedził przeglądem literatury przedmiotu, nie pretendując zresztą — jak sam przyznaje — do pełnego jej zestawienia. Literaturę tę ocenia krytycznie jako opartą na założeniach metodologicznych odmiennych od marksistowskich. Nie uważa, by określona sytuacja historyczna była tylko prostą kontynuacją, bezpośrednią konsekwencją sytuacji minionych, choć nie neguje całkowicie pewnego ich wpływu. Twierdzi natomiast, że każda określona sytuacja posiada też własne, sobie tylko właściwe cechy, które wymagają odrębnych studiów. Tak np. historia

Niemiec — twierdzi Loewenstein — nie jest ani stałym powtarzaniem tego samego, ani też jednoznacznym i fatalistycznym procesem, który prowadził do hitleryzmu. Loewenstein podjął próbę dokonania społeczno-psychologicznej analizy funkcji racjonalnych i irracjonalnych elementów w życiu nowoczesnego społeczeństwa, by na tym tle dopiero przystąpić do analizy antydemokratycznych i irracjonalnych idei, na których opierała się niemiecka mitologia polityczna w okresie przedhitlerowskim.

W kolejnym artykule, tłumaczonym również na niemiecki, Bohumil Černý zanalizował gospodarcze przesłanki polityki czechosłowackiej w okresie międzywojennym. Artykuł ten potraktował autor równocześnie jako próbę uzasadnienia metodologicznej konieczności uwzględniania przy opracowywaniu tematów z zakresu historii najnowszej zarówno elementów ekonomicznych, jak i politycznych oraz wzajemnego ich oddziaływania. To wzajemne oddziaływanie obu komponentów zilustrował na przykładzie międzywojennego rozwoju czechosłowackiego rolnictwa i przemysłu spożywczego, które to gałęzie gospodarki wywierały głównie wpływ na gospodarkę państwa. W jednym z czołowych państw przemysłowych Europy, jakim była już wówczas Czechosłowacja, prymat polityczny należał bowiem przez cały czas do partii agrariuszy, którzy aparat państwowy coraz bardziej podporządkowywali swoim interesom, ograniczając równocześnie w tym zakresie rolę i znaczenie parlamentu.

Tom XI zamyka praca Roberta Kvačka, który przedstawił sytuację Czechosłowacji na tle rozwoju wydarzeń w polityce międzynarodowej lat trzydziestych XX wieku. Artykuł ten, opublikowany w języku francuskim, stanowi rozszerzoną część pierwszą referatu, wygłoszonego przez autora na sesji międzynarodowej, jaka na temat układu monachijskiego odbyła się w Pradze w dniach 6—7 września 1963 r.

W dziale recenzji Francisek Graus omówił wydaną w Groningen w 1962 r. książkę Z. R. Dittricha pt. *Christianity in Great-Moravia*. Autor ten w pierwszym tomie „Historica”, wydanym w 1959 r., zamieścił opracowanie wyników swych badań na temat kolportowanego przez pewną część historiografii niemieckiej pojęcia tzw. germańskiej wierności (*germanische Treue*²). Artykuł ten spotkał się z żywym zainteresowaniem, szczególnie historyków zachodniemieckich, spośród których przede wszystkim K. Bosl i W. Schlesinger ustosunkowali się wobec ustaleń Grausa krytycznie i polemicznie, częściowo na skutek zwykłego nieporozumienia.

Graus podjął więc raz jeszcze dyskusję w otwierającym tom XII „Historica” artykule pt. *Panowanie i wierność*. Przedstawione w nim wyniki dalszych badań i sprawdzenia na nowo ustaleń wcześniejszych potwierdziły tezy zawarte już w pierwszym ze wspomnianych artykułów Grausa na ten temat. Autor nie neguje, że — podobnie jak u innych narodów czy plemion — także u Germanów istniały różne wyobrażenia wierności i powszechny postulat jej dochowywania. Zaprzecza jednak istnienie pojęcia jakiegś szczególnej „germańskiej wierności” w sensie ściśle zdefiniowanym, której Germanie w takiej formie po prostu nie znali. Sprowokowany przez Schlesingera, Graus wykazał to również w dwóch aneksach do omawianego artykułu, w których szczegółowo zanalizował sformułowania Tacyty o „wiernych Germanach” i zamieścił kilka równie źródłowo udokumentowanych uwag o pojęciu wierności u Wizygotów. W konkluzji swego artykułu, tłumaczonego na język niemiecki, Graus stwierdził, że pojęcie „germańskiej wierności”, na wzór późniejszego pojęcia wierności z okresu feudalizmu, jest tworem historiografii nowożytnej.

Z kolei Jurij Křížek opublikował w języku francuskim pracę pt. *Kryzys dualizmu i ostatni kompromis austro-węgierski w latach 1897—1907*. Problem ten rozpatruje na tle społecznych przemian strukturalnych, zachodzących podówczas za-

² F. Graus, *Über die sogenannte germanische Treue*. „Historica” I, 1959, s. 71—121.

równy w Austrii, jak i na Węgrzech; ostatni kompromis zaś — na tle wspólnych interesów dynastii, warstw rządzących i przedstawicieli kapitału finansowego. Artykuł uzupełnia w aneksie dwanaście szczegółowych tablic statystycznych, dotyczących głównie różnych dziedzin gospodarki, struktury demograficznej, zawodowej i narodowościowej oraz rozwoju nauki i prasy na ziemiach wchodzących w skład monarchii austro-węgierskiej.

Znani z wcześniejszych prac autorzy, Jaroslav Cesar i Bohumil Černý, ogłosili w przekładzie niemieckim artykuł pt. *Niemiecka antyfaszystowska emigracja w Czechosłowacji w latach 1933—1934*. Autorzy nie ograniczyli się jednak do przedstawienia losów samej tylko politycznej emigracji antyfaszystowskiej. Jej położenie scharakteryzowane zostało na szerokim tle polityki ówczesnego państwa czechosłowackiego wobec hitlerowskich Niemiec i innych grup wychodźców, spośród których np. emigrujący ze względów gospodarczych traktowali swój pobyt w Czechosłowacji jako przejściowy jedynie, aż do czasu ulokowania swych kapitałów w innym państwie, względnie też w naiwnym oczekiwaniu na zmianę sytuacji w Niemczech, pędząc wcale wygodny tryb życia przymusowych „kuracjuszy” w Mariańskich Łaźniach lub w Karlovych Varach. Ci ostatni byli dla profaszystowskich elementów i ówczesnego rządu Czechosłowacji najmniej kłopotliwi, w przeciwieństwie do emigrantów politycznych, a w szczególności komunistów i członków innych ugrupowań lewicowych. Dla oficjalnych czynników ci ostatni stanowili element uciążliwy i niepożądany. Dlatego chciano w imię utrzymania poprawnych stosunków z Rzeszą hitlerowską, usunąć ich z terenu Czechosłowacji choćby nawet przez zmuszenie do powrotu. Artykuł zawiera liczne i udokumentowane przykłady tego rodzaju postawy oraz ekstradycyjnych akcji ówczesnych władz czechosłowackich. Musiały one zaniechać tych praktyk po ich zdemaskowaniu przez „Rude Pravo”, Ligę Praw Człowieka i pod silnym naciskiem innych postępowych kół społeczeństwa czechosłowackiego. Siły te przyczyniły się też do przyznania antyfaszystowskiej emigracji niemieckiej względnie szerokiego prawa azylu i stworzenia jej, m. in. przy współdziałaniu z różnymi organizacjami, takich warunków egzystencji, w których mogła ona przystąpić do organizowania walki przeciwko reżimowi hitlerowskiemu. Artykuł wylicza ponadto i częściowo charakteryzuje emigracyjne dzienniki oraz czasopisma niemieckie wychodzące w Czechosłowacji w latach 1933—1934. W osobnym aneksie do artykułu zamieszczona została lista oraz najważniejsze dane dotyczące wybitnych emigrantów niemieckich, którzy w tych latach brali czynny udział w życiu politycznym, literackim i artystycznym.

Z zakresu historii powojennej Czechosłowacji Zelmira Richtova zajęła się początkami rozwoju rolniczej spółdzielczości produkcyjnej w latach 1949—1950. W artykule swym, tłumaczonym na język angielski, autorka scharakteryzowała ogólnie zmiany dokonywane się wówczas w Czechosłowacji, by na tym tle przedstawić bardziej szczegółowy obraz społecznych i ekonomicznych przemian zachodzących na wsi. Zgodnie z tytułem artykułu główną swą uwagę skoncentrowała autorka na sprawach rolniczych spółdzielni produkcyjnych, omawiając poszczególne ich typy i rolę mechanizacji gospodarki rolnej w ich tworzeniu. Osobny podrozdział poświęciła omówieniu struktury społecznej w czechosłowackich spółdzielniach produkcyjnych na początku 1951 r. Przytaczane przez autorkę dokumenty i dane statystyczne wykazują systematyczny wzrost produkcji rolnej, który — konkluduje Richtova — pozwalał w każdym razie na lepsze zaopatrzenie przemysłu w surowce i ludności miejskiej w żywność. Podnosiła się też stale stopa życiowa ludności wiejskiej, której dochód w przeliczeniu na głowę osiągnął już w 1950 r. około 116% wysokości jej przeciętnego dochodu przedwojennego.

Tom XII „Historica” zamyka obszerna bibliografia czechosłowackich prac z zakresu teorii i historii sztuk pięknych za lata 1961—1963. Zestawił ją i opracował Jindřich Šámal.

Janusz Sobczak